

FRAZER-IMREGH MONIKA

„Gondold azt, hogy nem is levelet, hanem [...] az emberi élet minden kényelmét küldöd.”

Angelo Poliziano és Girolamo Donato levelezése

Az alábbiakban Poliziano és Girolamo Donato levélváltását közlöm bevezető tanulmánnyal. A levelezés elemzését megelőzően vázolólok Donato életpályáját, amelyben már utalok kettejük kapcsolódási pontjaira is. Ezek az antik irodalom és filozófia iránt való rajongáson túl két közös barát: Ermolao Barbaro valamint Giovanni Pico della Mirandola személye, akinek a Donatóhoz szóló levele a levélfűzér elindítója is volt. Poliziano ez utóbbit beillesztette az Epistolae II. könyvében kettejük levelezése elé, így itt is ezzel indítjuk a levél-láncot. A kifinomult latin nyelvezetű, játékos és tudós „párbeszéd” fő tematikája a kéziratkölcsonzésen, -másoláson és a folyamatban levő (párhuzamos!) fordításaikon túl egzisztenciális kérdések: fontos vagy apró-cseprő tendőik mennyi időt hagynak a kutatásra és az alkotásra? Továbbá világos képet kapunk arról, hogy a reputáció milyen húsbavágó jelentőségű egy humanista számára.¹

Kulcsszavak: Angelo Poliziano, Girolamo Donato, humanisták, levelezés

Girolamo Donato életrajza²

Girolamo Donato 1456-ban született Velencében, és 1511-ben halt meg Rómában.³ Nemesi család sarjaként egész életét a Velencei Köztársaság, a *Serenissima* szolgálatában töltötte.

¹ A publikáció az MTA-SZTE Antikvitás és Reneszánsz: Források és Recepció Kutatócsoport (TK2016-126) támogatásával jelent meg.

² Az életrajz teljesebb formájában az *Orpheus Noster* 2021/3. számában olvasható: FRAZER-IMREGH (2021a). Polizianóról egy készülő könyvemben kívánok hosszabban beszélni, rövid életrajzát ld. FRAZER-IMREGH (2020: 47–51).

³ Az életrajzi adatokhoz ld. RIGO (1991); BARNES (2009); BRANCA (1980).

Gyermekkorában kezdett latinul és görögül tanulni. Padovában Nicoletto Verniától tanult peripatetikus filozófiát és teológiát, első doktorátusát a szabad művészetekben (a filozófiában és a filológiában) szerezte 1476. június 16-án. Ugyanott jogot is tanult 1489-ben, miközben Marco Dandoloval közösen az egyetem rektori tisztét viselte. A peripatetikus filozófiában végzett kutatásai és fordítói munkássága a város valaha élt Aristotelés-szakértőinek egyik legjelesebbjévé avatta.

1509 áprilisában II. Gyula kiátkozta Velencét, és a Cambrai Liga megtámadta a Köztársaságot. Donato tagja volt annak a követségnek, amely a kiátkozás visszavonását kérte a pápától 1510-ben. A feladat teljesítése után Rómában maradt követként, s amikor a Cambrai Liga szétesett, ő javasolta a Szent Liga megalapítását Velence, a Szentszék, Spanyolország és Anglia között, amely aztán 1511. október 5-én alakult meg. Kétségkívül ez volt politikai karrierjének csúcса, Velencében hősként ünnepelték. Giovanni Degli Agostini szerint, amikor egy francia férfi hírt kapott a haláláról, megjegyezte róla: „Inkább volt tudós, mint államférfi, de mindkét hivatásban nagyszerű eredményeket ért el.”⁴

Saját művei és fordításai

Donato latinul és görögül is kiválóan írt. Számos műve elveszett, saját írásai közül azonban fennmaradtak hivatalos levelei, a különböző követi megbízásain királyok, hercegek, pápák számára elmondott beszédei, politikai értekezései és költeményei.⁵

Két teológiai értekezést írt a görög ortodox dogmák cáfolataként: az egyiket a krétaiak számára fogalmazta görögül, az Apostoli Szentszék elsőbbsége védelmében, amikor krétai dózse volt, ez az *Apologeticus ad Graecos de principatu Romanae sedis*. Egy másikat pedig a Szentlélek kettős eljövételéről fogalmazott, ez a *De processione Spiritus Sancti contra Graecum schisma*. A görög eredetiknek sajnos nyomuk veszett. Utolsó (negyedik) római követsége alatt azonban mindkét traktátust latinra is lefordította.

Jobbára fiatalabb korában írt versei (*Carmina*) kéziratban maradtak,⁶ és meglehetősen széles stílus-skálán mozognak: a legvaskosabb obszce-

⁴ DEGLI AGOSTINI (1754: 2, 201–239).

⁵ Saját műveinek kiadásaihoz és kéziratok hagyományához ld. RIGO (1976).

⁶ Firenze, Bibl. Laurenziana, Laur. Strozzi. 143.

nitásoktól az emberi méltóságot és a nyugalmat dicsőítő, Propertius és Horatius visszhangzó elégiáig. Barátait is megszólítja bennük, például Giovanni Pico della Mirandola, akinek Padovába érkezését vergiliusi kérdéssel üdvözölte: „*Quis novus hic hospes?*”. A verses párbeszédet, amelyet 1481. május 10-én már befejezett, több más költeménnyel együtt könyvecskébe foglalva küldte el az ifjú mirandolai grófnak.

Ermolao Barbaro 1480-ban neki ajánlotta latin fordítását Themistios *De somno* című művéből. Donato egyik, Poliziano által kiadásra szánt és itt is közölt leveléből kiderül, hogy ugyanebben az évben találkoztak Padovában Ermolao Barbaro és Pico társaságában, amikor is Poliziano felolvasta nekik gyászversét Giuliano de' Medici meggyilkolásáról.⁷

Ambrogio Traversari és Marsilio Ficino ál-Areopagita Dénes-tanulmányait követően Donato az első velencei humanista, aki Dénes leveleit (*Epistulae*) és az Isten neveiről szóló traktátusát (*De divinis nominibus*) latinra fordítja. Az utóbbi sajnos elveszett, a levelek fordítása azonban kéziratban fennmaradt.⁸ Szintén fennmaradt néhány részlet latin fordítása tőle Damaszkuszi János műveiből, főként a *De fide orthodoxa* (Az igaz hitről) címűből.⁹

Fordítói munkássága tehát jelentős. A görögről latinra fordított filozófiai művek közül azonban csak 1495-ben jelent meg Aphrodisiai Alexandros *De animájából* készített átültetése.

Donato és Poliziano barátkozása, levelezésük

Az 1480-as padovai találkozásuk után Poliziano *Rusticus*ának olvasása adja a lökést Donato számára barátságuk felújítására. Ez, a közös barát, Giovanni Pico della Mirandola révén történt meg. A Firenzében tartóz-

⁷ Ld. FRAZER-IMREGH (2021b). Ebben Poliziano latin nyelvű, kis aszklépiadészi versszakokban írt, horatiusi stílusú 96. ódájának versmértékes magyar fordítását közlöm bevezetéssel. A vers címzettje Gentile Becchi, Arezzo püspöke, a Medici-ifjak, Lorenzo és Giuliano nevelője. A költő vigaszt igyekszik nyújtani az éppen Lorenzo fiait oktató nevelőtársának és barátjának, aki a Pazzi-összeesküvésben meggyilkolt Giuliano de' Medicit gyászolja. A költemény előtt szerepel Poliziano levele patrónusához, Lorenzo de' Medicihez.

⁸ Ms. *Vat. lat.* 2934.

⁹ Ezt II. János portugál király nagynénjének, Filippának ajánlotta. Kiadatlan, Mss. Bergamo, *Bibl. civ.*, *Delta V*, 29; Cremona, *Bibl. gov.*, cod. 10683.

kodó Picóhoz 1484. december 16-án írt levelében (*Epistolae*, 2, 9)¹⁰ dicséri őt, hogy görög filozófiai tanulmányait elmélyítendő, a „mindentudást” keresve Firenzébe költözött. Nagyra értékeli barátságukat, csakúgy mint Ermolaóval való mindennapos kapcsolatát. „Benső szentélyében” tartja mindkettőjük társaságát, s Picónak arra a megjegyzésére, hogy irigylitől Ermolao jelenlétét, úgy válaszol, hogy ő meg a „termékeny és ékes-szóló” Polizianót irigylitől. A *Rusticus*¹¹ olvasva Poliziano „korunk ékességének tűnt” számára, „egészen / isteni sarj, az igazság mintáján alakított” – mondja Theokritos 7. idilljét idézve.¹² Pico közbenjárását kéri, hogy szerezze meg számára Poliziano jóindulatát, ajánlja be – ismét Theokritossal szólva „a múzsák tisztán zengő dalnokának”.¹³

Ez meg is történt, hiszen Pico felolvasta az előbbi levelet Polizianónak, aki szárnyakat kapott a *Rusticus*át és saját személyét illető dicséretektől. Valamikor 1485 eleje és májusa között Donatóhoz írt első levelében (*Epistolae*, 2, 10)¹⁴ hálálkodik érte, s Horatiust számos helyről idézve szerénykedik.¹⁵ Mondataiba egy-egy kép vagy görög kifejezés erejéig Catullus- és Cicero-referenciákat is belefűz. Majd az *Iliás*ból és Alkaiostól származó motívumokkal él, amikor Girolamo pozitív értékelését kizárólag jóindulatának tulajdonítja, és azt jótéteményként értékeli: ez a levél egyik vezérfonala.

Hálát zeng tehát saját „promótálásáért”, amire egyébként minden vagyontalan humanistának nagy szüksége volt. Hésiodosra hivatkozva hangsúlyozza, hogy a dicséretet köteles ráadással tetézve viszonzni. Némileg álszerényen mondja, hogy erre ő aligha képes, ha viszont Donatótól „kölcsonzi” eszközeit, akkor idegen tollakkal ékeskedve Aisópos csókajaként fog feltűnni. Csak (a szent!) Pico, e „Főnix” segítheti ki a

¹⁰ BUTLER (2006: 112–114).

¹¹ A *Rusticus* Poliziano tankölteménye Hésiodos *Munkák és napok* című epyllionjának és Vergilius *Georgicon*jának stílusában, amelyet a Firenzei Egyetem professzoraként évnnyitó előadásként olvasott fel az 1483/1484. tanévben.

¹² πᾶν ἐπὶ ἀλαθείᾳ πεπλασμένον ἐκ Διὸς ἔρνος. Theoc. *Id.* 7, 44. Saját időmértékes ford. Ez is utalás: Poliziano tanévnyitó tankölteményei közül ugyanis az első a *Manto* volt 1482-ben, amely Vergilius életművét és Theokritos stílusában a bukolikus költészetet mutatja be.

¹³ Theoc. *Id.* 7, 37, kissé módosítva. Saját ford.

¹⁴ BUTLER (2006: 114–120).

¹⁵ Hor. *Carm.* 3, 4; 1, 18; *Epist.* 2, 1, 118; 2, 2, 90–108; *Ars P.*, 295–297; 416–437.

bajból. Ez ismét egy szójáték, hiszen a római mitológiában a Harkály (*Picus*) hol jósmadár (griff), Mars szent madara, az ikrek táplálója, hol jósisten, Saturnus fia és Faunus atyja, Latium első királya, akit Kirké változtatott harkálllyá. Szintén játékosan állítja, hogy barátságában úgy függ Picótól, mint Platón mágnesétől a vasgyűrűk. Jóllehet az *Iónban* (533d–e), a mágnes az egyik emberről a másikra átszálló inspiráció metaforája, s Poliziano is erre használja, sajnálatos módon valószínűleg a hasonlóan emfatikus kijelentések gerjeszthették azokat a rosszindulatú pletykákat az utókorban, amelyeknek ugyan a tudományban nincs nyoma, a kevésbé tudományos orgánumban azonban fellelhetők.¹⁶ Pico tehát az, aki Donato és Barbaro dicséretében Polizianót segíti.

A nimfáktól elragadva [*νυμφόληπτος*] azonban már-már dithüramboszokban beszél Poliziano az aranykort idéző szellemi nagyságokról – Barbaróról, Donatóról és Picóról, s a magasba szökvén ikaroszi bukástól retteg. Kimondatlanul egy újabb Horatius-kép megidézése ez a *Carmina* 4. könyvének 2. ódájából (*Antonius Jullushoz*). Más levelekben is találkozunk azzal a jelenséggel, hogy a humanisták tudván, hogy levelezőtársuk pontosan ismeri az illető verset, már néhány elemével felidéznek annak szöveggörnyezetét, s olykor a kimondatlan egyezések ugyanolyan fontosnak tűnnek, mint a szószerinti idézetek. Már az óda alcíme párhuzamot von a szituációval a maga módján: „A költő szorgos méhecskéhez hasonlítja magát, ki nem méltó Pindaros követésére és Caesar dicsőítésére”. Itt a követi minőségében fejedelmeket, királyokat, pápákat megszólító Donato lehet Pindaros és akár Antonius Jullus, Caesar dicsőítője is egyben, Poliziano pedig a szerénykedő Horatius. Az óda első versszaka tartalmazza az ikaroszi bukás képét:

Pindarusszal nincs aki versenyezhet;
Daedalus szárnyán, a viasz-puhán száll
égre, Jullus, s hull le, hogy ott a tengert
róla nevezzék.¹⁷

¹⁶ Pl. a Wikipédiában több nyelven is mindkettőjük életrajzában az szerepel, hogy homoszexuális viszony lett volna köztük, aminek semmi alapja nincsen.

¹⁷ *Pindarum quisquis studet aemulari, / Iulle, ceratis ope Daedalea / nomina ponto*. A Horatius-idézetek a tanulmányban végig Bede Anna fordításai.

A harmadik versszakban fordul elő a *dithyrambus* kifejezés, amely Polizianónál görögül szerepel: $\delta\iota\theta\upsilon\rho\alpha\mu\beta\iota\kappa\acute{\omega}\tau\epsilon\rho\omicron\nu$ [dithyrambikusabbat].

Néki méltán nyújt koszorút Apollo,
 hogyha szédítő dithyrambusokban
 forgat új szókat, s a szokott szabályok
 átkain átcsap,¹⁸

A Velence szószólójaként I. Miksát, Ludovico il Morót, II. Gyula pápát, II. János portugál királyt és másokat míves beszédével megpuhító és meggyőző Donatóra vonatkozatható a negyedik versszak is:

hogyha istent zeng s ha királyt, vagy isten-
 sarjakat, kiktől jogosan bukott el
 rég a kentaur-had, meg a láng-lehellő
 szörnyü Chimaera,¹⁹

A hetedik versszakból vett szóbeli egyezések (25. sor: *multa [...] levat aura*) is alátámasztják a versre való célzást. Poliziano szövegében ez áll:

Sed ingressos plerunque nos super vobis aliquid $\acute{\omicron}\alpha\psi\omega\delta\epsilon\iota\nu$, tam *multa* in caelum *aura levat* ut Icarium quandoque casum formidemus. [Csakhogy gyakran, amikor rólatok valamit zengeni kezdek, oly magasságokba ragadtatom, hogy néha már az ikarosi bukástól rettegek.]

A hetedik versszakban Apollón szent madarát, a hattyút emeli a magasba a nagy fuvallat:

Multa Dircaeum *levat aura* cycnum,
 tendit, Antoni, quotiens in altos
 nubium tractus; ego apis Matinae
 more modoque²⁰

¹⁸ *Laurea donandus Apollinari, / seu per audacis nova dithyrambos / verba devoluit numerisque fertur/ lege solutis...*

¹⁹ *...seu deos regesque canit, deorum / sanguinem, per quos cecidere iusta / morte Centauri, cecidit tremendae / flamma Chimaerae...*

²⁰ Kiemelések az idézetekben: F-I. M. „Dirce hattyúját vakító fuvallat / csapja fel, Jullus, föl a fellegekbe. / Én magam csak ládd, a serény Matinus / méhet utánzom”.

Az óda példaképe, Pindarosra a levélben a már említett görög kifejezések és a ζαψφδεῖν [zengeni] főnévi igenév utal, a görög kardalköltő nevét azonban tudottnak gondolván elhallgatja Poliziano. Ez azért kiemelendő, mert Donato egy későbbi, 1498. október 27-én írt levelében (*Epistolae* 2, 14)²¹ éppen egy Pindaros-idézettel vigasztalja az akkoriban sokat támadott Polizianót. Pindaros már csak a Horatius által hangsúlyozott nehézsége miatt is a kedvence volt az elit-tudást nagyra értékelő humanistáknak, ebben is egy összekacsintást láthatunk tehát.

Említettem, hogy a levél egyik fő mondanivalója, hogy Poliziano támogató jellegű ajándéknak tekinti Donato „írásos igazolását” arról, hogy Polizianót nagyszerű költőnek és jelentős filológusnak tartja. A másik kiemelendő motívum pedig, hogy a három barátot, Donatót, Barbarót és Picót – akikhez az utóbbi révén immár ő maga is hozzátartozik – „irodalmi triumvirátusnak”, az irodalmi és filozófiai élet legkiválóbb kis közösségének tartja. Ehhez kapcsolódik az aranykor emlegetése, ami szintén megjelenik Horatiusnál a tizedik strófában. Poliziano az antikvitas értékeinek feltámasztában Pico és Donato mellett Barbarót tartja a legnagyobbknak: „veled együtt Ermolao Barbaro dicséretéét, azét az emberét, aki az aranykorból visszamaradtak egyike, ahogy én látom, bár ő sokkal tudósabb, s ők nem jámborabbak nála.” Az óda tizedik versszaka Augustus kapcsán idézi fel az aranykort:

Őt, kinél jobbat soha és nagyobbat
még az istenség nem adott a földnek
s nem fog eztán sem, ha a szép aranykor
visszajön is még.²²

A levél utolsó mondatában azonban fény derül Poliziano hiúságára: barátai öntenek belé bátorságot, hogy semmibe vegye a műveletlenek, a félműveltek és még a filozófusok, például Ficino esetleges kritikáját is.

Donato válaszában (*Epistolae* 2, 11)²³ az apró műremeknek tartott levél és a barátság szorosabbá válása feletti örömét hasonlóképpen

²¹ BUTLER (2006: 130–132).

²² *Quo nihil maius meliusve terris / fata donavere bonique divi / nec dabunt, quamvis redeant in aurum / tempora priscum.*

²³ BUTLER (2006: 120–122).

játékosan és ékesszólóan fejezi ki. Udvarias viszont-dicséretei szívből jövőnek hangzanak. Felidézi első találkozásukat 1480-ban Padovában, amikor Poliziano Észak-Itáliában utazgatott nem sokkal azután, hogy Firenze kényes politikai helyzete miatt Lorenzo Nápolyba hajózott. Az összejövetelen Ermolao Barbaro is ott volt, kettejüknek olvasta fel horatiusi ihletésű, kis aszklépiadészi versszakokban Gentile Becchinek írt és Lorenzónak ajánlott vigasztaló ódáját a két évvel azelőtt meggyilkolt Giuliano de' Medici halála feletti gyászukban.²⁴ Poliziano nagyságának újabb hangoztatása után kis elitközösségük véd- és dacszövetségét erősíti meg:

Ezért szeretném, ha biztosan tudnád: a barátság és a [kölcsonös] szolgálatok oly alapjait vetted meg velem, hogy az soha nem inoghat meg, semmi nem áshatja alá, melynek várom ragyogó és számomra mindenkéül a leges-legkedvesebb gyümölcseit, azaz leveleidet.

Várja természetesen Poliziano verseit is, amelyek megérkezését egy Theokritos kilencedik idilljéből vett részlettel fogja ünnepelni, Poliziano nevét a versbe illesztve. Ismét azt látjuk, hogy az idéző feltételezi az idézett vers alapos ismeretét, mert a szövegkörnyezet legalább olyan fontos, mint maga a citátum. Ez a két sor előzte meg ugyanis az eredetiben Donato idézetét:

Τέπτιξ μὲν τέπτιγι φίλος, μύρμακι δὲ μύρμαξ,
ἴρακες δ' ἴρηξιν, ἐμὶν δ' ἅ Μοῖσα καὶ ᾠδά.
[Lám a kabóca kabócát kedveli, hangya a hangyát,
sólýom a sólýmot – nékem kedves a Múzsá s a szép dal.]²⁵

A levelezőtársak hasonlóságát érzékelteti tehát az előzmény azáltal, ahogyan Theokritos a Múzsához és a dalhoz kötődő vonzódását leírja. Így még jobban érthető az idézett és testre szabott részlet:

²⁴ XCVI. *Ad Gentilem episcopum ode dicolos*, in: KNOX (2018: 112–114); FRAZER-IMREGH (2021b).

²⁵ Theoc. *Id.* 9, 31–32. (Saját ford.)

τᾶς μοι πᾶς εἴη πλεῖος δόμος, οὔτε γὰρ ὕπνος
 οὔτ' ἔαρ ἑξαπίνας γλυκερώτερον, οὔτε μελίσσαις
 ἄνθεα· ὅσσον ἐμοὶ Μῶσαι Πωλιτιανοῦ φίλαι.
 [Ezzel légyen telve a házam, mert sem az álom,
 sem tavasz éke nem édesb, méhnek még a virágzás
 sem, mint nékem szép dalaid, jó Angelo, hidd el!]²⁶

S az eredetiben említésre méltó még az a mozzanat, hogy az utolsó sorokban Theokritos a Múzsák kegyeltjeit védettnek mondja az embert a szellemiség nélküli létbe taszító Kirké varázslatával szemben:

ἄνθεα· τόσσον ἐμὶν Μοῖσαι φίλαι. οὐς γὰρ ὀρεῦντι
 γαθεῦσαι, τούσδ' οὐ τι ποτῶ δαλήσατο Κίρκια.
 [sem, mint nékem a Múza – kiket látván megörülne,
 bennük nem tesz kárt Kirké soha bájjalával.]²⁷

A levelek válogatásának és tudatos elrendezésének ténye szembeötlő, mert Poliziano kötetében nem saját válasza, hanem egy újabb Donato-levél következik öt évvel későbből, 1490 márciusából (*Epistolae* 2, 12),²⁸ Poliziano három hétre rá küldött válaszával együtt (*Epistolae* 2, 13).²⁹ A levéllánc végén pedig egy korábbi levélváltás szerepel, amely Poliziano tanulmánykötete, a *Miscellanea* (*Miscellaneorum centuria prima*) ajándékba küldött példányának a megérkezését említi, és a mű általános fogadtatását tárgyalja.

Az 1490. március 31-én datált levélben (2, 12) Donato szabadkozik, hogy hivatali elfoglaltságai miatt sokáig nem válaszolt Poliziano „kedves és tudós utalásokban gazdag” levelére, de biztosítja, hogy élvezettel olvasta, és hogy „nincs az a kincs, ami felérne egy baráttal, aki derék és még tudós is.” Nagyra értékeli Lorenzónak a firenzei akadémiát támogató tevékenységét, és őszintén irigyli Poliziano és társai nyugodt életkörülményeit, a kutatásra alkalmas csendességet. Arról panaszodik, hogy számára ez nem adatik meg: „Minket ugyanis közéleti és magán-

²⁶ Theoc. *Id.* 9, 33–35. (Átírva, saját ford.) Donato második sora itt heptameter, amelyet egy pentameter követ.

²⁷ Uo. 35–36. (Saját ford.)

²⁸ BUTLER (2006: 122–126).

²⁹ BUTLER (2006: 126–130).

ügyeink cincálnak szét, s az igazi elmélyülés helyett csak lopott órákat tudunk a kutatásnak szentelni.” Gratulál Poliziano újabb verseihez, majd a készülőben levő Aphrodisiai Alexandros-fordításához (Περὶ ψυχῆς – *A lélekről*) kér kölcsön kéziratokat, amelyek nála hiányosak.

1490. április 22-én kelt válaszában (2, 13) Poliziano hosszú panasz-áradatba fog, miféle haszontalan apróságokkal kell idejét eltöltenie, ahelyett hogy valós irodalmi és kutatói feladataival foglalkozna. Ez hírnevének átka: mindenki hozzá szalad, aki alkalmi epigrammát, mottót vagy egy hangzatos feliratot kíván. A mai kutató magára ismer e panaszokban, amikor is a kutatásra és alkotásra szánt drága percei a napi rutinban vesznek oda: „annyira nem marad semmi időm az írásra vagy a jegyzetelésre, hogy még a papi feladataimra szánt egy óra is percről-percre enyészik el” – írja Poliziano, és „bár semmit nem csinálok, mégsem vagyok soha tétlen – sőt, miközben bárkié kényszerülök lenni, nem lehetek sem a magamé, sem senki másé.” Lelkiismeretfurdalása van pártfogójával, Lorenzóval szemben is, aki számára értékes alkotásokkal, tanulmányokkal kellene szolgálnia. Így az esetleges majdani kései választóiért ekként szabadkozik: „ha ezentúl késlekedem vagy elmaradok a hozzád írt válasszal, tudnod kell, hogy szokás szerint sürgős semmiségekkel voltam elfoglalva.”

Ezután biztosítja Donatót, hogy Lorenzónak mindig felolvassa ékes-szólo leveleit, aki ennek alapján már annyira megkedvelte őt, hogy ebben Polizianoval vetekszik. Mindannyian örülnek Barbaro római kinevezésének, és alig várják, hogy Firenzében meglátogassa őket. Végül tisztázza, hogy Alexandrosnak *A lélekről* szóló könyvéből egyetlen példányuk sincs, sőt ők kérnek egy másolatot Lorenzo számára. Majd rákérdez, hogy Donato valóban dolgozik-e egyéb Alexandros-művek fordításán, s ha ugyanazt fordítják, ő visszalép a befejezéstől és a kiadástól.

E levelet Poliziano Milánóba küldte, ugyanis 1489 elején Donato megbízatást kapott, hogy Milánóban vegye rá Ludovico Sforzát (il Morót), hogy az ne támogassa a Romagnában és Venetóban lázongásokat szító Galeotto della Mirandolát, s ezzel igyekezzen előmozdítani és megszilárdítani Itália békéjét. Velence a pápa és a nápolyi király, Ferrante közötti konfliktusban is közvetíteni igyekezett, amiben szintén jutott feladat Donatónak. Mindazáltal talált rá időt, hogy Pico ekkor elkészült

és hozzá Roberto Salviati révén eljuttatott *Heptaplusát* elolvassa. Ekkor kapta kézhez Poliziano első, száz rövid filológiai tanulmányát tartalmazó gyűjteményét, a *Miscellaneorum centuria primát* is. Erről 1489. október 27-i, Polizianóhoz írt, az *Epistolaeban* ezután következő (2, 14),³⁰ de az előbbieknél korábban írt levelében számol be. A kötetet nemcsak végigolvassa, de emendálja is két barátjával, a perugiai Jacopo Antiquarival és a volterrai Jacopo Gherardival. Az előbbinek a *Miscellaneát* dicsérő levelét Poliziano szintén beilleszti kiadásra szánt levelei közé: ez az *Epistolae* 3. könyvének 18. levele.³¹ Donato értékelése egyértelműen pozitív: „Nagyon élvezetes olvasmány, amelyben még a legműveltebb fő is örömet lelheti és gyönyörködhet benne.” Ítéletében biztos, és Poliziano becsületességében teljes mértékben megbízik, ha tudós párbajra kerülne a sor. Biztatja az ellenséges megnyilvánulásokkal szemben: „Folytasd (ahogy teszed) a szabad művészetek művelését, és ne ijesszenek el a fecsegők és tudálékosok szurkálódásai.”

A tanulmánykötetért sokat támadott Polizianót egy Pindaros 1. pythói ódájából vett idézettel igyekszik Donato vigasztalni: „jobb az irigység, mint a száanalom”.³² Újra tanúi lehetünk annak, hogy az idézet szövegkörnyezete, tehát a görögben a megelőző mondat és a vers folytatása is idevág. Az előző sorok így hangzanak: ἀστῶν δ' ἀκοὰ κρύφιοις θυμὸν βαρύνει μάλιστ' ἐσπλοῖσιν ἐπ' ἄλλοτρίοις. – „az, amit a polgárok titokban hallanak, megüli a lelküket, különösen mások érdemeit illetően.” Itt következik a Donato általi idézet: ἀλλ' ὅμως (κρέσσων γὰρ οἰκτιρωμῶν φθόνος) μὴ παρίει καλὰ, νῶμα δικαίῳ πηδαλίῳ – „Mindazáltal (mivel a száanalomnál jobb az irigység), ne hagyj fel a szép tettekkel, igazsággal kormányozd...!” A mondat végén ezt a szót hagyja el Donato: στρατόν – „sereged”. Ehelyett áll nála a *latinas literas* – a latin irodalmat. Majd, ami már nincs az idézetben, de Donato biztos lehetett abban, hogy Poliziano emlékezetében felöltlik: ἀψευδεῖ δὲ πρὸς ἄκμῳνι

³⁰ BUTLER (2006: 130–132).

³¹ BUTLER (2006: 194–196).

³² Pind. *Pyth.* 1, 85. (Saját ford.) Az óda elemzését ld. HORVÁTH Judittól, prózafordítását DÉRI Balázstól: HORVÁTH – DÉRI (2009). Az okorportal.hu oldalon a cikk sajnos csak a 91. oldalig látható (2021. 02. 24.) így a tanulmány írása (tehát a pandémia) idején nem tudtam Déri Balázs fordítását megnézni e szakaszt illetően.

χάλκευε γλῶσσαν. εἶ τι καὶ φλαῦρον παραιθύσσει, μέγα τοι φέρεται παρ σέθεν. πολλῶν ταμίας ἐσσί. – „Az igazság üllőjén kovácsold nyelvedet! Ha egy kis szikra is felpattan, az nagyszerű dologként terjed tovább, ha tőled jön. Hatalmas készlet kincstárnoka [vagy: sokak vezetője] vagy.” – szól Pindaros.³³

A levélfüzér utolsó darabjában (2, 15),³⁴ amelyet Poliziano 1489. december 1-jén írt, jólesően nyugtázza Donato elismerését, és hangsúlyozza, hogy az irigyekkel szemben barátai, Pico, Barbaro és az ő támogatása ad számára erőt és önbizalmat. Beszámol Jacopo Antiquari már említett, hasonlóan pozitív hangú leveléről is (3, 18), aki szintén dicséri a *Miscellaneát*, miután lektorálta azt Donatóval és Jacopo Gherardival.³⁵ Lorenzo példáját követve dicséri Antiquari jellemét, tudását és stílusát, majd biztosítja Donatót, hogy az ő levelét felolvasta Lorenzónak, aki ezután „dicshimnusz zengett” Donato tolláról, s ezután még nagyobb becsben tartja Polizianót, ami egzisztenciális szempontból is nagyon fontos a tudósnak. Így újabb levelek írására biztatja, mert ezzel mintegy közvetlenül is segíti őt megélhetésében:

Látod tehát, leveled révén mily sokkal tartozom neked, aki által Lorenzo maga is elégedett magával, hogy ennyire tetszem neki? Ezért arra kérlek, hogy amikor a köztársaság ügyeinek intézésében kicsit megpihenhetsz, írd néhanapján Polizianódnak, és gondold azt, hogy nem is levelet, hanem fizetést, egyházi javadalmakat, megtisztelő kinevezéseket, egyszóval az emberi élet minden kényelmét küldöd.

Innen látszik, mi a célja Polizianónak az egész levélgyűjtemény kiadásával: a saját reprezentációja, karrierjének további bebiztosítása és építése. Lorenzót meg akarta tartani támogatójának, és egyben más lehetséges jövőbeni patrónusok számára is világossá akarta tenni, mily nagy értékeket rejt és ígér a munkássága. A levél a kettőjük közötti kapocs, a közös barát, Pico üdvözlétének tolmácsolásával zárul, akinek levele a barátság szorosabbá válását elindította.

³³ Uo. 86–87. sor.

³⁴ BUTLER (2006: 132–134).

³⁵ Ld. fentebb.

Tanulmányommal azt szerettem volna szemléltetni, hogy a humanisták számára mennyire fontos volt a saját megítélésük és hírnevük. Akár valamilyen állami hivatalt vállaltak, mint Girolamo Donato és Ermolao Barbaro tette a Velencei Köztársaságban vagy Gioviano Pontano a Nápolyi Királyságban, akár tehetős családok szolgálatába álltak, mint Angelo Poliziano (és sokan mások) a Mediciekében vagy épp Niccolò Leonicensi az Esték udvarában, egyaránt létkérdés volt, hogy filológusként, költőként és filozófusként a legmagasabb színvonalat képviselő elithez számítsák őket. Ehhez – természetesen műveik másolatokban és kiadásokban való terjesztése mellett – a levelezéseik szolgáltattak megfelelő eszközt. Az újságok feltalálása előtt ugyanis a hivatalos és a magánlevelek szolgáltak mindenféle híradásra, így ezeket propaganda céljából több példányban is lemásolták és szerteküldték. Az itt közölt levelezésben is láttuk, hogy pártfogóiknak is felolvasták egymás leveleit, így segítve a másik humanista jó hírnevét, ami újabb állásokhoz, támogatáshoz juttathatta őket. Poliziano hírnevét megtépázta néhány riválisának szóban, versben és levélben szóló maró kritikája a *Miscellanea* kiadása után, ezt pedig az őt pozitív színben feltüntető levelezésének kiadásával kívánta helyreállítani.³⁶ Ezért, még ha mai szemmel olykor furcsának tűnhet is, a humanisták között így kötött véd- és dacszövetségek és egymás kölcsönös dicsérete leveleikben hasznos és szükségszerű volt.

Források

Kéziratok

Girolamo DONATO, *Carmina*, Firenze, Bibl. Laurenziana, Laur. Strozzi. 143.

Girolamo DONATO, *De fide orthodoxa Johannis Damasceni* (ford.), Mss. Bergamo, Bibl. civ., Delta V, 29; Cremona, Bibl. gov., cod. 10683.

Girolamo DONATO, *Epistulae Dionysii Areopagitae* (ford.), Ms. Vat. lat. 2934.

Szövegkiadások, életrajzok és egyéb források

BUTLER 2006 A. Poliziano, *Letters*, Vol. 1, Books 1–4 (The I Tatti Renaissance Library 21), ed., transl. Sh. BUTLER, Cambridge Mass. – London, 2006.

DEGLI AGOSTINI 1754 G. DEGLI AGOSTINI, *Notizie storico-critiche intorno la vita e le opere degli scrittori veneziani*, Venezia, k. n., 1754.

³⁶ Erről bővebben: FRAZER-IMREGH (2020: 54–57).

- FANTAZZI 2004 A. Poliziano, *Silvae* (The I Tatti Renaissance Library 21), ed., transl. Ch. FANTAZZI, Cambridge MA – London, 2004.
- KNOX 2018 A. Poliziano, *Greek and Latin Poetry* (The I Tatti Renaissance Library 86), ed. transl. P. E. KNOX, Cambridge MA – London, 2018.

Felhasznált irodalom

- BARNES 2009 J. BARNES, *Review: Girolamo Donato and Alexander of Aphrodisias*. International Journal of the Classical Tradition 16 (2009/1) 58–74. doi:10.1007/s12138-009-0091-9
- BRANCA 1980 V. BRANCA, *L'umanesimo veneziano alla fine del Quattrocento. Ermolao Barbaro e il suo circolo*, in: (a cura di) G. Arnaldi – M. Pastore Stocchi, *Storia della cultura veneta. Dal primo Quattrocento al Concilio di Trento*, 3/1, Vicenza, 1980, 125–175.
- BUCCI 2009 C. BUCCI, *Korai reneszánsz*, Budapest, 2009.
- DI NAPOLI 1965 G. DI NAPOLI, *Giovanni Pico della Mirandola*, Roma, 1965.
- FRAZER-IMREGH 2020 FRAZER-IMREGH M., „*Ki remélhet magának nagyobb isteni segítséget?*” – *Angelo Poliziano vigaszlevele Gioviano Pontanóhoz Ferrante király halála alkalmával*, *Antikvitás és Reneszánsz* 6 (2020), 43–68.
- FRAZER-IMREGH 2021a FRAZER-IMREGH M., *Girolamo Donato életrajza*, *Orpheus Noster* (2021/3) kiadás alatt.
- FRAZER-IMREGH 2021b FRAZER-IMREGH M., *Poliziano ódája Giuliano de' Medici halálára. Bevezető és forrásközlés*, *Ant. Tan.* (2021/2) kiadás alatt.
- GENTILINI–FORNASARI 2009 G. GENTILINI – L. FORNASARI: *I Della Robbia. Il dialogo tra le Arti del Rinascimento*, cat. di mostra, Milano, 2009.
- HORVÁTH–DÉRI 2009 HORVÁTH J. – DÉRI B., *Pindaros, Apollón lantja. Az etnai Hierónnak, kocsiversenyért (1. pythói óda)*, *Ókor* (2009/3), 88–92.
- RIGO 1974 P. RIGO, *Per il carteggio di Girolamo Donato. Inventario ed epistole inedite*, *Rendiconti dell'Accademia nazionale dei Lincei, classe di scienze morali, storia e filologia*, s. 8, 29 (1974), 531–555.
- RIGO 1976 P. RIGO, *Catalogo e tradizione degli scritti di Girolamo Donato*, *Rendiconti dell'Accademia nazionale dei Lincei, classe di scienze morali, storia e filologia*, s. 8, 31 (1976), 49–80.
- RIGO 1991 P. RIGO, *Girolamo Donà (Donati, Donato)*, in: *DBI*, Vol. 40, Roma, 1991, 741–753.
- VAYER – ZSÁMBOKI 1973 VAYER – ZSÁMBOKI Giorgio Vasari, *A legkiválóbb festők, szobrászok és építészek élete*; vál. életrajzok, bev. VAYER L., ford. ZSÁMBOKI Z., Budapest, 1973.

“Think that you are not sending a letter, but [...] sending all the comforts of human life” – Correspondence between Poliziano and Girolamo Donato

This is an introductory study to the Hungarian translation of letters between Poliziano and Girolamo Donato. Before analyzing the correspondence, the paper outlines Donato's career, it also refers to the points of connection between the two of them. In addition to their shared passion for antique literature and philosophy, they had two common friends: Ermolao Barbaro and Giovanni Pico della Mirandola. Furthermore one of Pico's letter to Donato was the initiator of the exchange of letters and Poliziano inserted this in his Epistolae (Book II) before the correspondence between the two of them, and so it is similarly presented here to. The main themes of the sophisticated, playful and scholarly Latin "dialogue" are existential questions. Beyond manuscript borrowing, copying, and their ongoing translations they discuss how much time important or tiny-doings leave for research and creation. Last but not least, we get a clear picture of the fundamental importance of reputation for a humanist, so defence and defiance alliances between each other and mutual praise is paramount and critical.

Keywords: Angelo Poliziano, Girolamo Donato, humanists, correspondence

Angelo Poliziano: *Levelek*. Második könyv 9–15¹

IX.

Girolamo Donà Giovanni Pico della Mirandolának

Ami az én részem kellett volna, hogy legyen, azt mind magadra vállaltad, nagy tudású Pico, az irántam való figyelmetlenséggel vádolván magad, s abban a hibában keresvén mentséget, amelyben a leginkább én vagyok vétkes irányodban. Kevésnek tűnik hát számodra másokat tehetségben és tanultságban felülmúlni, ha szerénységben és kedvességben is túl nem szárnyalsz nemcsak másokat, de még saját magadat is! Arra kérlek tehát, úgy gyakorold ezeket az erényeket, hogy számunkra is hagyj valamilyen alkalmat, hogy kötelességünket teljesítsük, hogy amikor ezekben minden szerepet magadra vállalsz, ne tartsanak bennünket faragatlan tuskónak, amiért is ebben (vagyis arcátlanságomban) már nem is figyelmetlenségemet, hanem a te kedvességedet vádolom.

Ami azt illeti, hogy azt írod, nem futó, hanem örök barátságot kötötél velem, nemcsak azért, mert tudom, hogy rengeteg dologgal tartozom neked, hanem úgy tűnik számomra, úgy határozod meg (nagyon helyesen!) a barátságot, hogy ami nem tart sokáig, az nem is lehet barátság. Tudd meg: én azt válogatott kitüntetéseim között tartom számon. Mi lehet ugyanis nagyobb elismerés számomra, mint hogy egy ilyen jelentőségű férfiú nemcsak dicsér, de még kedvel is?

Ermolao barátom hihetetlen lelki nyugalommal folytatja tanulmányait és végzi kutatásait nagy φιλοπονία-val [szorgalommal], a művelt világ óriási hasznára. Úgy látom, valami ritka és jelentős dolog az, amit az irodalomtudomány remélhet tőle, amíg épségben van. Társaságát, melyet annyira irigyelsz tőlem, ugyanúgy benső szentélyemben őrzöm, mint barátságodat. Továbbá semmit sem tartok ennyire θαυμαστός-nak [csodálatosnak], amit nem nyerhetsz el tehetséggel, sem műveltséggel, főként mert hallom, hogy te τῆς ἑλληνικῆς παιδείας χάριν [görög ta-

¹ A fordítást az alábbi szövegkiadás alapján készítettem: Angelo Poliziano, *Letters*, Latin and English edition, Vol. I, Books I–IV (The I Tatti Renaissance Library 21), ed., transl. Shane BUTLER, Cambridge Mass. – London, Harvard University Press, 2006, 112–134.

nulmányaid kedvéért] költöztél oda.² Ezt a tervedet annyira helyeslem, hogy már nem is helyeselhethém jobban. Ugyanis οὐδὲν γλυκύτερον ἢ πάντ' εἰδέναι [„mindentudásnál semmi nem lehet édesebb”].³

Én Polizianót irigylem tőled, ezt a termékeny és ékesszóló férfiút, akinek *Rusticus*át a minap olvastam.⁴ Korunk ékességének tűnt számomra, és πᾶν ἐπ' ἀλαθείᾳ πεπλασμένον ἐκ Διὸς ἔρνος [egészen / isteni sarj, az igazság mintáján alakított].⁵ Kérlek, biztosítsd őt a nevemben, mintha csak én mondanám, mindarról, ami egy közeli baráttól elvárható. A te közbenjárásodat kérem, hogy szerezd meg számomra jóindulatát, ebben egyrészt kedvességemben bizakodom, másrészt mivel úgy illik, hogy te, aki a lehető legműveltebb vagy, ajánlj be engem τῶν Μουσῶν καπυρῶ στόματι [a múzsák tisztán zengő dalnokának].⁶

Élj boldogul, és tudnod kell, hogy semmi nem nyújt nagyobb örömet számomra levelednél. Ha több időm lesz, írok még neked.

Velence, 1484. december 16.

X.

Angelo Poliziano kedves barátjának, Girolamo Donànak

1. Pico barátomhoz írt egyik leveledben sokat gyönyörködtem ugyan, de ami írásra sarkallt, az a *Rusticus*omról ott megfogalmazott véleményed. Bárcsak legalább annyira igaz lenne, mint amilyen megtisztelő! Mindazáltal én nem annyira úgy értelmezem, mint rólam alkotott ítéletet, hanem mint irántam való jóindulatod jelét és mint jótéteményt. S már eléggé ismerem magam ahhoz, hogy tudjam: saját magamat illetően inkább magamnak kell hinnem, mint neked, e végtelenül kedves ember-

² Firenzébe. Pico 1484 elején érkezett a városba, és jó egy évig maradt ott. Ld. DI NAPOLI (1965: 38–39).

³ Verssor egy elveszett görög komédiából, amelyet Donato Cicero idézetéből ismerhetett: Cic. *Att.* 4, 11, 2. Saját ford.

⁴ Poliziano tanévbevezető költeményei, a *Silvae* közül a második, amelyet a firenzei egyetemen 1483-ban tartott, Hésiodos *Munkák és napok* című művét tárgyaló kurzusa elé írt, s amely azonnal megjelent nyomtatásban is. Ld. FANTAZZI (2004).

⁵ Theocr. *Id.* 7, 44. Saját ford.

⁶ Theocr. *Id.* 7, 37, kissé módosítva. Az eredetiben a sor így: καὶ γὰρ ἐγὼ Μοισῶν καπυρὸν στόμα, κημὲ λέγοντι stb. Saját ford. BUTLER nem javította a latin szövegben az alábbi, nem egyeztetett görög alakot: στόμα. *Letters*, 114.

nek, aki ezért kissé részrehajló bírám vagy. Hacsak nem, hogy Horatius szavaival éljek, a költők „nagyszerű örülete / játszik velem”,⁷ hogy soha nem csapok össze saját magammal, soha nem fordítom a batyumat a hátamról a mellemre.⁸ Ha a költészetet, mint testet az árnyék, „elvakított önszeretetet követ”, amelyet φιλαυτία-nak neveznek, amely sokakat ámít, „és pöffedt butaság, nagy magasan tartva üres fejét,”⁹ már most bevallom, nincs kedvem a költészetre pályázni, amely annyira hálátlan foglalkozás, amelynek jussa oly nyomorúságos és bánnivaló. Máskülönben még az a lykiai sem lenne ostobább nálam, aki χρύσεια χαλκείων [aranyat rézre] cserélt εκατόμβοια ἔννεαβοίων [százökökörtértékűt a kilencökökörtért].¹⁰

⁷ Hor. *Carm.* 3, 4, 5–6: *me ludit amabilis / insania*. Bede A. fordítása alapján (a „nagyszerű” helyesírását a metrum indokolja). HÖM, 89. A BUTLER által említett hely: Hor., *Ep.* 2, 1, 118: *levis insania*, véleményem szerint itt nem annyira releváns, inkább a következő: *Ars P.*, 295–297: *Ingenium misera quia fortunatius arte credit et excludit sanos Helicone poetas Democritus* „«Lángész vagy? Ne csiszold kicsinyes műgonddal a versed!» / – mondják – «Normális költő, le a szent Heliconról!» / – Democritus hivei”.

⁸ A saját tehetségének megítélésében csalatkozó költő toposzát Poliziano nemcsak Horatiustól, hanem Catullustól is vehette (22. *carmen* – Suffenusról, a rossz költőről, ld. Pico levelét Polizianóhoz, I, 3). Ez a vers egy Aisópostól kölcsönzött képpel végződik (*mantica*; ld. Phaedrus, 4, 10.), amelyben a viselője által kevésbé látható hátizsák szerepel, csakúgy mint e mondat végén: *Nimirum idem omnes fallimur, neques est quisquam, / quem non in aliqua re videre Suffenum / possis. Suus cuique attributus est error; / sed non videmus manticae quod tergo est*. Horatiustól a következő versekből: (*Ars P.*, 416–437; *Epist.*, 2, 2, 90–108. „Fellengzős költőinket nem ily örület űzi?” 19 sor – a költők egymásnak való hajbókolásáról – ez még inkább eszébe juthatott Polizianónak. 106–108: „Azt, aki rossz verset költött, nevetik, pedig ő mily / büszke dalára, amit firkál, ünnepli magát és / hogyha te hallgatsz, ő dicséri magát s szeme fénylik.” És még 126–128: „Tartsanak inkább rossz íróknak, kerge bolondnak, / kit hóbortja gyönyörködtet, vagy nem veszi észre, / mint – tudván – szenvedjek...” *Praetulerim scriptor delirus inersque uideri, / dum mea delectent mala me uel denique fallant, / quam sapere et ringi*).

⁹ *...quae subsequitur caecus amor sui et tollens vacuum plus nimio gloria verticem*. Hor. *Carm.* 1, 18, 14–15. Bede A. fordítása nyomán. Vö. még Cic. *Att.* 13, 13, 1, ahol Cicero a saját *Academiájáról* számol be lelkesen: *nisi forte me communis φιλαυτία decipit*. A latin szövegben már a „sequitur” is az idézet része, az *ille* viszont Poliziano beszúrása.

¹⁰ Hom. *Il.* 6, 236. A családjaik között fennálló ősi vendégbarátságot megújító Diomédés és Glaukos cseréje: ἔνθ αὐτε Γλαύκῳ Κρονίδης φρένας ἐξέλετο Ζεὺς, | ὅς πρὸς Τυδεΐδην Διομήδεα τεύχε' ἄμειβε | χρύσεια χαλκείων, εκατόμβοι ἔννεαβοίων. – „Ekkor azonban Glaukos eszét Kronidés elorozta, / Mert ez aranyfegyvert nyujtott át

2. Egyébiránt nem kevésbé tartozom neked, akár rólam alkotott ítéleted miatt, akár mert másoktól is azt követeled, hogy [elismerő] véleményt alkossanak rólam, amit sem lelkiismeretem nem hagy jóvá, sem szégyenérzetem nem tűr. Hiszen akár úgy van, hogy másokat rászedve még a saját díszeidet, azaz érdemeid kincsestárát sem irigyled tőlem, akár úgy, hogy inkább te magad tévedsz, és még a hibáim is mulattatnak, mindkettő a – nem mindennapi – szeretetedből fakad. Éppúgy, ahogy Achilleus is Patroklost a saját fegyvereibe öltöztette, a költő Alkaios pedig egy ifjúnak még a csuklóján levő anyajegyében is gyönyörködött.¹¹ Amiért is, ha kedvelsz, és tudom, hogy így van, semmi kétséged nem lehet afelől, hogy én ugyanúgy kedvellek téged, ahogy mondják is, hogy szeretetet egyedül csak szeretetért lehet kapni. Mindazáltal téged, dicsérőmet nem ugyanúgy dicsérlek, mint ahogy viszont-kedvellek, kedvelőmet, pedig követnem kellene Hésiodos törvényét a jótettek viszonzásában, miszerint ugyanolyan mértékben, vagy ha tudod még inkább tetézve fizess meg azokat.¹² Azonban mivel te, akinek kifejezőkészsége oly gazdag, mondom, mivel te, ezzel a tehetséggel, ezzel a tanultsággal, egyedül rám, jelentéktelen átlagemberre pazarlod oly jelentős dicséreteidnek – mint mondják – tárházát,¹³ miként tudnék én, terméketlen és műveletlen földem jövedelméből, legalább ugyanannyit, nem is beszélve egy kis ráadásról, megadni neked, hacsak nem mint a visszhang, a saját szavaiddal teszem?¹⁴ Ám attól félek, ha

Tydeidésnek / rézért, százökör értékűt a kilencökör-árért.” (234–236. sor) Devecseri Gábor fordítása.

¹¹ Polizianónak a nem közönséges (égi), itt inkább csak baráti szeretetet érzékeltető képei innen: Hom. *Il.* 16, 129-től és Alkaios egy elveszett verséből, amelyet Cicero idéz. *Nat. D.* 1, 79.

¹² Hes. *Op.* 349–351: εὖ μὲν μετρεῖσθαι παρὰ γείτονος, εὖ δ' ἀποδοῦναι | αὐτῷ τῷ μέτρῳ, καὶ λῶον, αἱ κε δύνῃαι, | ὡς ἂν χρηίζων καὶ ἐς ὕστερον ἄρκιον εὖρης. – „Jó mértéket várj szomszédodtól, s ugyanavval / add meg a kölcsönt, sőt még tégy hozzá, ha telik rá, / úgy számíthatsz máskor is arra, hogy ő kisegítsen.” Devecseri G. fordítása. Bár Poliziano gondolhatott Cicero átiratára is a *Off.* 1, 48-ban.

¹³ Plaut. *Men.* 15.

¹⁴ Ov. *Met.* 3, 339–510. BUTLER megjegyzését (*Letters*, 335, 8. jz.), miszerint Poliziano igehasználataival rejtetten Narkissos mítoszára és így a költői önértékelésre utalna, nem értek egyet, hiszen Donatóra vonatkozóan ez sértés lenne, önmagával kapcsolatban

bármilyen olyat adok vissza, amit tőled kaptam, és dicséreteidet, melyeket nekem kölcsönöztél, visszafizetem,¹⁵ megmutatom mezítelen valómat, és mint Aisópos csókája, tollaimtól megfosztva mások nevetségévé válok.¹⁶

3. Ám mégis, legalább hálátlansággal nem vádolhatsz engem, mivel tartozásom megfizetését helyettem önként vállalja, és kiségit a bajból¹⁷ ez a szent – Picót mondják, vagy Főnixet?¹⁸ – aki folyton rólad beszél, aki a múzsák és a gráciák kegyeltje, tudniillik az ő sugallatára kerültem közeledbe, magasabbra, mint amit megérdemlek, mégsem olyan közel, mint szeretném, legalábbis idáig. Ugyanis ő az egyetlen, aki megfelelő arra, hogy véghez vigye e nehéz feladatot. Én pedig úgy függök tőle, mint Platón mágnesétől a vasgyűrűk.¹⁹ S ő bizonyos rejtélyes erőt önt belém, afféle *ἐνθουσιασμός*-t [lelkesültséget, isteni megszállottságot],²⁰ mely arra kényszerít, hogy többre legyek képes, mint amire magamtól képes vagyok. Miként egy evezőmester,²¹ buzdításaival ő adja dicséreted módját, idejét és ritmusát,²² s veled együtt Ermolao Barbaro dicséretét,

pedig éppen a Donatóhoz való méltatlanságát ecseteli a következő szakaszban, tehát semmilyen értelemben nem lehet szó az öntetszelgésről.

¹⁵ BUTLER (2006: 118) latin szövegében hibásan *remissero* a *remisero* helyett.

¹⁶ Az aisóposi mesét ld. Phaedr. 1, 3. Poliziano viszont valószínűleg Horatius utalása nyomán vette a hasonlatot, ld. Hor. Ep. 1, 3, 19–20: *ne, si forte suas repetitum venerit olim / grex avium plumas, moveat cornicula risum / furtivis nudata coloribus.* – „mert lecsap egyszer a szárnyas had, ki-ki kérve a tollát, / s jól kikacagja a csókafiat, ki lopott díszeket hord, / s megkoppasztja a tolvajt.” Bede A. fordítása.

¹⁷ *...meas partes sublevet.* BUTLER (2006: 118) latin szövegében hibásan *parteis*.

¹⁸ *...Picus dicam an Phoenix?* – szójáték Pico nevével, amelynek jelentése: „harkály”.

¹⁹ Pl. *Ión*, 533d–e, ahol a mágnes az egyik emberről a másokra átszálló inspiráció metaforája.

²⁰ A görög kifejezés szintén Platón *Iónjára* megy vissza. A viszonylag ritka *depluit* valószínűleg innen: Col. 10, 206, ahol Jupiter „heves esőjét” írja le „az anyaföld ölébe”, így itatva át azt a tavasszal. Modern kiadók egyébként a *defluit* alakot részesítik előnyben.

²¹ A kép innen: Sen. Ep. 56, 5. A *pausarius* kifejezés itt fordul elő egyedül a klasszikus irodalomban.

²² *...modos et incitamenta.* Az előbbi azért fordítom két szóban, mert egyszerre jelent módot és versmértéket, az utóbbi pedig a buzdításra és így az evezőmester ritmusos kiáltásaira utal.

azét az emberét, aki az aranykorból visszamaradtak egyike,²³ ahogy én látom, bár ő sokkal tudósabb, s ők nem jámborabbak nála. Csakhogy gyakran, amikor rólatok valamit ῥαψωδεῖν [zengeni] kezdek, oly magasságokba ragadtatom, hogy néha már az ikarosi bukástól rettegek.²⁴ Látod, most is, mintegy νυμφόληπτος [a nimfáktól elragadva], levelemben valami διθυραμβικώτερον [dithyrambikusabbat] adok elő. Miért ráncolod hát a homlokod? Talán nem veszed észre, hogy el kell ezt neked nézned, bármiféle mánia is ez,²⁵ akár azért mert minden kicsit is műveltebb főt éppenúgy kedvelek, és mint mondják „nyomot nem hagyó vonalzó” vagyok,²⁶ vagy azért, mert úgy tűnhet neked, nem állok túl távol a múzsáktól,²⁷ mint ahogy Picónak magának és esetleg Ermolaónak is, azaz az irodalmi triumvirátusnak. Ha ti legalább egy kicsit elismertek, akkor már most ujjat mutathatok nemcsak az oktan tömeg-

²³ Hésiodos itt már korábban is idézett művében, a *Munkák és napok* 109–120. soraiban írja le az emberiség korszakai közül a legharmonikusabbat és legfényesebbet, az aranykort, vö. még *Ov. Met.* 1, 89–112.

²⁴ Utalás Daidalos fiára, Ikarosra, aki az apja által épített szárnyakkal túl magasra merészkedett. A nap közelsége miatt a viasz kiolvadt a szárnytollak közül, így a merész ifjú a tengerbe zuhanva lelte halálát. A mítosz kapcsán Poliziano főként Horatiust követi, ld. *Carm.* 4, 2, amely így kezdődik: *Pindarum quisquis studet aemulari, / Iulle, ceratis ope Daedalea / nititur pinnis, vitreo daturus / nomina ponto.* – „Pindarusszal nincs, aki versenyezhet; / Daedalus szárnyán, a viasz-puhán száll / égre, Jullus, s hull le, hogy ott a tengert / róla nevezzék.” Poliziano közvetlenül vesz át szókapcsolatokat a 25. sorból: *Multa Dircaeum levat aura cycnum / tendit Antoni, quotiens in altos / nubium tractus* – „Dirce hattyúját vakító fuvallat / csapja fel, Jullus, föl a fellegekbe”. Bede A. fordítása. (Ez a kép viszont Pindarosra és nem az utánzóira utal.)

²⁵ A *furor* kifejezés a költői „őrület” vagy „mánia” fogalmára Platón *Phaidrosából* való, és Ficino is sok helyen tárgyalja, nem véletlen a levél végén a reá való célzás. BUTLER szerint Poliziano egy Horatius-helyre utal vele: *Sat.* 2, 3, 325: *mille puellarum, puerorum mille furores.* Ezzel nem értek egyet, mert ott a szerelmi, itt pedig inkább a költői „mániáról” van szó.

²⁶ Vagyis *Amussis alba*. Poliziano ezt az ácsmesterségből származó görög kifejezést fordítja így: λευκή στάθμη. Latinul helyesebb fordítás lenne a *linea alba*, mert nem egy igazi vonalzóról van itt szó, hanem egy olyan vonalról, amely később nem látszik. Emberi vonatkozásban tehát olyasvalakire utalhat, akinek a jelenléte ugyan nem feltűnő, de láthatatlanul is ott van, és szükséges. Ezért BUTLER (2006: 119) fordítása: „unmarked ruler” (jelöletlen vonalzó) nem szerencsés.

²⁷ A művelt ember meghatározását ld. Quint. *Inst.* 1, 10, 21: „már majdnem közmondássá lett az a görög szólás, hogy «a műveletlen emberek távol állanak a múzsáktól».”

nek és a féltudósoknak, de még maguknak a filozófusoknak is, Platón-t sem kivéve, de a firenzeit.²⁸

Élj boldogul!

XI.

Girolamo Donà kedves barátjának, Angelo Polizianónak

1. Én bizony úgy érzékelem, tudósok tudósa, Poliziano, hogy leszüreteltem irántam való szereteted elismerésre méltó és igen élvezetes gyümölcsét, és nem is várok sehonnan ennél gazdagabb és megtisztelőbb termést. Mert látom, hogy még barátságban is megfeleltél αὐτῶ τῶ μέτρῳ, καὶ λῶον [ugyanavval sőt még többel],²⁹ s bebizonyosodott előttem (amiben soha nem kételkedtem), hogy te nemcsak Poliziano, de egyúttal πολιτικώτατος [a legudvariasabb; a legnyájasabb] is vagy, hisz benned a ritka és tökéletes ékesszóláshoz végtelen kedvesség és szerénység járul. Ha ügyeimmel számot vetettem, és belőlük származó nyereségemet megvizsgáltam, azt fogom találni, hogy attól a naptól fogva, amikor Picónak írtam a legutóbb, semmi kiválóbb hasznot nem húztam a te levelednél. Jóságos istenek, ez mennyire attikai,³⁰ emelkedett, csiszolt, mennyi szeretettel teljes, hogy úgy tűnik, benne a legnagyobb szeretet és a legmagasabb műveltség vetélkedik egymással, s nem könnyű eldönteni, melyikük kerekedik felül. Mindkettő mellett igen könnyű lenne érvelni, méghozzá a legmeggyőzőbb érvekkel. Isteni tehetségednek és fáradhatatlan igyekezetednek köszönhetően ugyanis a műveltség csúcsaira jutottál fel, a saját erődből. Jóindulatod viszont, amellyel engem övezel, csakis hatalmas lehet, hiszen Pico kezeskedik érte. Mindazáltal én már korábban megkedveltelek, de hiányzott ez az εἰς ταῦτὸν συνάγουσα ὀμιλία [közvetlen érintkezés ill. szoros barátság],³¹ amelynek azonban leveleinknek köszönhetően nem leszünk a jövőben híján.

²⁸ A firenzei Platón: Marsilio Ficino.

²⁹ Hésiodos, Ἔργα καὶ ἡμέραι (*Munkák és napok*), 350. Devecseri Gábor fordítása alapján. Célzás az előző levélre, ahol Poliziano ugyanerre a helyre hivatkozik (latinul).

³⁰ A Cicero szónoklattani műveiben (*Brutus, De inventione, De optimo genere oratorum, De oratore, Orator, Partitiones oratoriae, Topica*) és Quintilianus az *Institutio oratoriae*-ban is tárgyalja különbséget a józan, arányos és világos „attikai” és a túlsúfolt, fellengzős és túldíszített „ázsiai” között, s mindketten az attikai stílust ajánlják.

³¹ Pseudo-Phalaris, *Epistulae*, 23, 1, 5–6.

2. Ám mégis, gondolom, emlékszel (hisz majd' öt évvel ezelőtt időztél nálunk), hogy Ermolaónak és nekem, ki akkor atyám halála miatt mély gyászt viseltem, felolvastad gyönyörű versedet Giuliano szentségtörő és véres meggyilkolásáról.³² Azóta valahányszor csak a művelt főkről esett szó, mindig te jutottál eszembe legelőször mindjűk közül. Majd elegáns *Rusticus*odban, bár mindig nagyra tartottalak, még nagyobbnak találtalak. Ezért szeretném, ha biztosan tudnád: a barátság és a [kölcsonös] szolgálatok³³ oly alapjait vetetted meg velem, hogy az soha nem inoghat meg, semmi nem áthatja alá, aminek várom ragyogó és számomra mindenek közül a legeslegkedvesebb gyümölcsseit, azaz leveleidet. És nemcsak leveleidet, hanem nagy élvezetet adó verseidet is olykor, amelyeket mikor Múzsáid elhoztak nekem, akkor a leginkább Theokritosnak ezt a szépséges dalát fogom dúdolni:

τᾶς μοι πᾶς εἴη πλεῖος δόμος, οὔτε γὰρ ὕπνος
 οὔτ' ἔαρ ἔξαπίνας γλυκερώτερον, οὔτε μελίσσαις
 ἄνθεα, ὅσσον ἐμοὶ Μῶσαι Πωλιτιανοῦ φίλαι.
 [Ezzel légyen telve a házam, mert sem az álom,
 sem tavasz éke nem édesb, méhnek még a virágzás
 sem, mint nékem szép dalaid, jó Angelo, hidd el!]³⁴

Élj boldogul, és tarts meg szeretetedben engem, aki leghívebb barátod vagyok!

Velence, 1485. június 8.

XII.

Girolamo Donà kedves barátjának, Angelo Polizianónak

1. Szervusz, kedves Polizianóm! Oly sokáig halasztgattam igen kedves leveledre a válaszadást, hogy úgy kell immár tekintenem, inkább csak írok neked, mint hogy válaszolok. Kérlek, ezt hivatali elfoglaltságaim vagy

³² XCVI. „*Ad Gentilem episcopum ode dicolos*” in: KNOX (2018: 112–114).

³³ A latinban a BUTLER-kiadásban (2006: 123) helytelenül *officium* áll *officiorum* helyett.

³⁴ Theokritos, *Idyllia*, 9 = Βουκολιασταί (Δάφνις καὶ Μενάλκας), 33–35. (Átírva, saját ford.) Az eredetiben az utolsó két sor így: ἄνθεα· τόσσον ἐμὶν Μοῖσαι φίλαι. οὐς γὰρ ὀρεῦντι / γαθεῦσαι, τοῦσδ' οὐ τι ποτῶ δαλήσατο Κίρικα.

[https://el.wikisource.org/wiki/Βουκολιασταί_\(Δάφνις_καὶ_Μενάλκας\)](https://el.wikisource.org/wiki/Βουκολιασταί_(Δάφνις_καὶ_Μενάλκας))

privát lustaságom kontójára írd, az még eszedbe se jusson, hogy megfedkeztem rólad, vagy hogy rátarti vagyok irányodban. A magam részéről úgy vélem, drága Polizianóm, hogy nincs az a kincs, ami felérne egy barátal, aki derék és még tudós is. Az ember számára nem is teremhet gazdagabb bőségben a boldogság, mint az igaz és őszinte barátságból, amelyet az erény és a becsület szentesít. Innen van, hogy én a ti Akadémiátokat, amelyet hazájának atyja, Lorenzo pártfogol, távollétemben is állandóan s a legnagyobb mértékben csodálom és szeretem, amelyben a legszebb tudományok és erkölcsök dicső értékei fogtak össze a lélek legmakacsabb foltjai ellen – a bűn és a tudatlanság ellen. Hogy miért hozom ezt fel? Azért, hogy teljesen meg legyél arról győződve, hogy bár később válaszoltam neked, mégis a legnagyobb élvezettel olvastam hihetetlenül kedves és tudós utalásokban gazdag leveledet. Belepillanthatunk általa csodálatosan nyugodt életkörülményeitekbe, és irigyelhetjük azt a csendességet, mely kutatómunkátokat lehetővé teszi. Minket ugyanis közéleti és magánügyeink cincálnak szét, s az igazi elmélyülés helyett csak lopott órákat tudunk a kutatásnak szentelni. Gratulálok nagy gyönyörűséget okozó verseidhez, a tudományoknak szentelhető csendességhez, amikért távollevőként is rajongva ujjongok, támogatásom és jókívánságaimat küldöm, mind a ti, mind a bölcséleti tudományok érdekében. De erről elég is ennyi.

2. Tudomásom van róla, hogy található ott nálatok jónéhány Aphrodisiai Alexandros-kötet, különféle tudományágakból, de a leginkább természetfilozófiából. Itt nálam úgyszintén megvan pár munkája, csodálatosan tudós és tekintélyes művek. Ezek között van két kötet Περὶ ψυχῆς [*A lélekről*], amelyeket az utóbbi napokban olvastam el. Az egyik e kötetek közül így kezdődik: Περὶ ψυχῆς τί τ' ἐστὶ καὶ τίς αὐτῆς ἡ οὐσία [*A lélekről, s hogy ez miből áll*]. Ez a könyvecske nálam szinte rögtön az eleje után hiányos. Arra kérlek, tudasd velem, hogy esetleg nálatok, a Medicieknek abban a kitűnő és válogatott könyvtárában létezik-e egy teljesebb, netán sértetlen példány. Ha ez – mint remélem – ép és egész, hatalmas szívességet tennél, ha annak a könyvnek az első fejezetét lemásoltatnád és elküldenéd a számomra. Ha hivatásos másolóra bízod e feladatot, mégha nem is a leggyorsabbra, alig egy órát vesz majd igénybe.

Élj boldogul! Picónak add át, hogy üdvözlöm! S Pico mellett persze a többi tudós barátomat is értem.

Ismét, élj boldogul!

Milánó, 1490. március 31.

XIII.

Angelo Poliziano kedves barátjának, Girolamo Donànak

1. Jóllehet mindig hihetetlenül vágyom leveleidre, mert azokból leszüretelhetem tudásod gyümölcsét, élvezhetem eleganciájukat, tekintélyed pedig nagy megbecsülést szerez nekem, mindazáltal nem bánom, ha erre néha várnom kell egy kicsit, akár, hogy jelentősebb foglalatossága-idtől el ne szólítsalak, akár, hogy legalább példád mögé bújhassak, aki már hatszáz levéllel tartozom. Kérdezheted az okait e hatalmas tartozásnak. Nem palástolom, hogy az első ok lustaságom, mely nekem mindig, nem tudom hogyan, de a kedvemre való volt. Ám mégis az apró elfoglaltságok, vagy inkább idétlen és nagyon is bosszantó semmiségek³⁵ azok, amik egymás között szétszabdadják szinte minden szabadidőmet.

2. Ha ugyanis valaki egy jelmondatot szeretne a kardja markolatára vagy a pecsétgyűrűjére, ha valaki egy verssort szeretne az ágyára vagy a hálószobájába, ha valaki valami mottót szeretne még csak nem is az ezüstjére, hanem a kerámiájára,³⁶ az nyomban Polizianóhoz szalad. S láthatod, hogy már minden falon ott van a nyomom, mint valami csigáé, különféle témákkal és feliratokkal. Íme, az egyik a mulatozásaihoz gúnyverseket,³⁷ a másik tanácsstermekbe illő jámbor párbeszédet, amaz a lantjára való keserves gyászdalt, ez meg éjszakai tivornyáihoz sikamlós dalocskákat sürget. Ez a marha (nekem, a még nagyobb marhának) saját szerelmeit meséli el, az meg rejtett üzenetet követel, ame-

³⁵ Poliziano sajátos helyesírása a *tricae* helyett: *trichae*.

³⁶ A mázas kerámiák művészeti ága Firenzében főként Luca della Robbia (és örökösei) műhelyében teljesedett ki, ahol többek között csodálatos egészalakos szobrok, emberméretű családi címerek is születtek, ld. BUCCI (2009); GENTILINI – FORNASARI (2009); VAYER – ZSÁMBOKI (1973: 185–200).

³⁷ Bacchusnak avagy Libernek még a köztársaság korában elhíresült ünnepei voltak a bacchanáliák, amelyeket végül Kr. e. 186-ban betiltott a szenátus. Ezekre költötték az ifjak és a leányok által váltakozva egymásnak énekelt gúnyverseket, az ún. *Fescenninusokat*, amelyek az etrusiai Fescennia városról kapták nevüket.

lyet csak szeretettje ért, s a többiek hiába is találgatják. A tudálékosok alkalmatlankodó fecsegéseiről és a fűzfapoéták faragványairól már nem is beszélek, akik szokás szerint nagyra tartják saját magukat és műveiket, ezeket napról-napra kénytelen vagyok lógó orral³⁸ végigszenvedni. Mit mondjak a műveletlen tömegről, legyen az vidéki vagy városi, akik engem, mint orránál fogva a bivalyt, az egész városon keresztül vonszolnak saját tennivalóikhoz.³⁹ Tehát miközben nem merek nemet mondani a szemtelen sürgetőknek, addig arra kényszerülök, hogy elmaradjak barátaim iránti kötelezettségeimben, és (ami a legbosszantóbb) magának Lorenzo de' Medicinek a nagylelkűségével is visszaélek. Így hát annyira nem marad semmi időm az írásra vagy a jegyzetelésre, hogy még a papi feladataimra szánt egy óra is percről-percre enyészik el, ami úgy hiszem, aligha megbocsátható. Végül, bár semmit nem csinálok, mégsem vagyok soha tétlen – sőt, miközben bárkié kényszerülök lenni, nem lehetek sem a magamé, sem senki másé. Ezért ha ezentúl késlekedem vagy elmaradok a hozzád írt válasszal, tudnod kell, hogy szokás szerint sürgős semmiségekkel voltam elfoglalva.

3. Barátom, Lorenzo de' Medici mind leveleid alapján, amelyeket a saját megítélésem érdekében mindig felolvasok neki, mind Pico tanúságából, aki téged állandóan magasztal, már annyira megkedvelt, hogy már szinte velem vetekszik. Rendkívüli módon örült annak, hogy Ermolaót Rómába, e mindenki szeme előtt levő helyre nevezték ki követnek, már csak a dolog tudományos hozadéka miatt is.⁴⁰ Őt annyira sóváran várjuk, hogy várakozásunkkal már szinte felőröltük. Úgyhogy ha majd, miután odaújtán vendégül láttuk, s távozni készül tőlünk, már most mondom és kiáltom: „Jaj a férfi togájának, jaj a szegélyének!”⁴¹

³⁸ Az eredetiben „lógó füllel” – *demissis auriculis* – , de ugyanez a kifejezés értelme. A kép Horatiustól származik, *Sat.* 1, 9, 21 (*demitto auriculas*), ahol egy szamár a hátán levő málha miatt nyög. Vö. Erasmus, *Adagia*, 4, 6, 100.

³⁹ Utalás arra a szokásra, hogy a bivalyoknak (és egyéb nagytestű állatoknak) karikatát fűztek az orrába, amelynél fogva vezették őket. Vö. Erasmus, *Adagia*, 2, 1, 19.

⁴⁰ Utalás Plin. *HN* 34, 24 e kifejezésére: *quam oculatissimo loco*, ahol a római szenátusnak azt a határozatát tárgyalja, hogy a Forum legszembetűnőbb helyén, a szónoki emelvényen állítsák fel Gnaeus Octavianus szobrát, akit követként gyilkoltak meg.

⁴¹ Mert Poliziano belekapaszkodik, amikor Ermolao elindulna, így az el fog szakadni.

4. Alexandrosnak *A lélekről* szóló könyvéből azonban, melyet említesz, egyetlen példányunk sincs itt. Ám nem is gyanítottam, hogy lett volna, amit láthatsz abból a listából is, amelyet Seratico küldött el neked.⁴² Sőt, Pico és én kérjük tőled, hogy amikor Velencébe visszatérel, készíttess elő egy példányt Lorenzo de' Medici másolója számára. Jómagam már tavaly latinra fordítottam ennek az Alexandrosnak néhány igen mélyenszántó filozófiai értekezését.⁴³ Seratico viszont azt mondja, hogy te is ugyanennek a szerzőnek bizonyos műveit ülteted át éppen. Aztán Grimani önként felajánlotta,⁴⁴ hogy ezen a nyáron elküld nekem egy további másolatot, amelyet neked már kölcsönadott. Mindebből arra következtetek, előfordulhat, hogy egészen véletlenül mind a ketten ugyanazt a könyvet fordítjuk. Ha e vélekedésem nem téves, természetesen már azon gondolkodom, hogy törölöm az egészet,⁴⁵ kérlek, minél előbb jelentsd nekem, így van-e, hogy legalább az átnézés munkáját megspóroljam.

Élj boldogul, és add át üdvözetemet a két Jacopónak, a volterrainak és Antiquarinak,⁴⁶ a kedvesség és a becsületesség iker-mintaképeinek!

Firenze, 1490. április 22.

XIV.

Girolamo Donà kedves barátjának, Angelo Polizianónak

1. Megkaptam a *Miscellaneát*. Végigfutottam rajta. Nagyon élvezetes olvasmány, amelyben még a legműveltebb fő is örömét lelheti és gyönyörködhet benne. Mondhatnád ugyan, hogy elhamarkodott az az íté-

⁴² Niccolò Seratico, milánói humanista.

⁴³ Poliziano 1478 augusztusában fejezte be *Problemata*-fordítását, miként az Aldo Manuzio által kiadott Poliziano-összkiadásban a fordításhoz csatolt levélből értesülhetünk róla.

⁴⁴ Domenico Grimani (1461–1523), bíboros és humanista, jelentős velencei politikai szereplő, szintén híres volt gazdag könyv- és műtárgy-gyűjteményéről.

⁴⁵ A drága pergament újrahasznosították úgy, hogy a szükségtelenné vált írást horzskóval ledörzsölték róla, erre utal Poliziano megjegyzése. Az újra írt pergamen neve *palimpsestum*.

⁴⁶ Jacopo Antiquari (1444–1512), Perugia kiemelkedő irodalmi és politikai személyisége, Poliziano és más humanisták közeli barátja. Jacopo Gherardi (1434–1516), volterrai humanista, püspök és diplomata.

let, amelyet csak úgy kutyafuttában hoz valaki. Ám amikor az irodalomról van szó, állító helyünkben képesek vagyunk megítélni téged, lemondva a jogi formáságokról, sőt bárki számára biztonságos Poliziano-val tudós kérdésekről akár a sötétben is megküzdeni.⁴⁷ Nekem viszont sokkal többet tulajdonítasz e munkában, mint amennyit szerintem megérdemlek, vagy amennyit magamnak követelnék. Folytasd (ahogy teszed) a szabad művészetek művelését, és ne ijesszenek el a fecsegők és tudálékosok szurkálódásai. A bátor és kiváló törekvések soha nem voltak híján az irigységnek. ἀλλ' ὅμως (κρέσσων γὰρ οἰκτιρομῶν φθόνος) μὴ παρίει καλά, νόμα δικαίω πηδαλίω a latin irodalmat.⁴⁸ Hisz talán azok merítik a legtöbb hasznot munkádból, akik finnyásabban fogadják.

Ég veled!

Milánó, 1489. október 27.

XV.

Angelo Poliziano kedves barátjának, Girolamo Donának

Tekintélyem nem olyan sziklaszilárd, hogy az irigyek fújásának (mint egy a szeleknek) ellenálljon, hacsak néhányótok tanúsága támasz gyanánt nem istápolná azt, ami magától a mélybe hullna. Merthogy sokaktól kaptam levelet, mióta *Miscellaneámat* kiadtam, akik dicsértek és gratuláltak, de valahogy mégis Pico, Barbaro, a te meg még nagyon kevés hasonló férfiú ítélete alapján vélem úgy, hogy egyrészt megállom a helyem, másrészt hogy mind teljes bizalmat szavaztatok nekem. Habár a minap kaptam kézhez Jacopo Antiquari csodásan tartalmas és tudós levelét, akit egyébként személyesen csak távolról ismertem, de akit mindazáltal az én Lorenzo de' Medicim gyakran a figyelmembe ajánlott

⁴⁷ Utalás Cicero *Off.* 3, 77-re, ahol Cicero egy a becsületességre használt régi közmondást idéz fel: *Cum enim fidem alicuius bonitatemque laudant, dignum esse dicunt, quicum in tenebris mices.* (Amikor ugyanis valaki megbízhatóságát és jóságát dicsérik, azt mondják, vele még a sötétben is lehet játszani.) A *micare digitis* egy kő-papír-olló-hoz hasonló játék volt: az egyik játékos hirtelen kinyújtotta majd összezárta az ujjait, a másiknak az ujjak számát kellett kitalálni. (Az olaszoknál *mora* néven élt tovább.) Donà nyilvánvalóan játszik a két kifejezéssel: *micare – dimicare.*

⁴⁸ Pind. *Pyth.* 1, 85–87. „Mindazáltal (mivel a száanalomnál jobb az irigység), ne hagyj fel a szép tettekkel, igazsággal kormányozd...!” A mondat végén ezt a szót hagyja el Donà: στρατόν – „sereged”. Ehelyett áll a *latinas literas.*

műveltsége, jelleme és bölcsessége okán.⁴⁹ Valóban, abban a levélben megtalálod a becsületes természetet, az ókor hangvételének kifejezett mását, a gondos szöveget, amilyen a tiéd, s végül a bármilyen művelt stílusra jellemző minden egyes díszítőelemet. Úgyhogy, ha nem tévedek, joggal lehet őt a véleményezésben a legnagyobb tekintélynek tartani.⁵⁰ Ezt azonban ti döntitek el.

2. Hozzám írt leveledet Lorenzo is elolvasta,⁵¹ méghozzá nagy érdeklődéssel, és miután a végére ért, annyira dicsérte kifinomult nyelvezetedet, hogy jelen lévén, én is részese lehettem annak a dicshimnusz-nak, amelyet szerencsés tolladról zengett. Mert noha ez a férfi mindig is többet tulajdonított nekem, mint amennyit megérdemeltem, mégis úgy tűnt, leveled olvastán, nem tudom, hogy, de nagyobb jóindulattal helyeselte rólam kialakított véleményét, és attól a naptól fogva valamivel többre tart, mint korábban szokott. Látod tehát, leveled révén mily sokkal tartozom neked, aki által Lorenzo maga is elégedett magával, hogy ennyire tetszem neki? Ezért arra kérlek, hogy amikor a köztársaság ügyeinek intézésében kicsit megpihenthetsz, írd néhanapján Polizianódnak, és gondold azt, hogy nem is levelet, hanem fizetést, egyházi javadalmakat, megtisztelő kinevezéseket, egyszóval az emberi élet minden kényelmét küldöd. Jóllehet számára⁵² mindig is egyedül Lorenzo volt ezek szerzője,⁵³ úgy tűnik, mostantól annyival bőségesebben fog adakozni, amennyivel őt⁵⁴ kedvesebbnek találja a te megítélésed alapján, aki a szabad művészetek legjámborabb szakértője vagy.⁵⁵

⁴⁹ Ezt a levelet is beillesztette Poliziano a gyűjteménybe, ez a 3. k. 18. levél, ld. ott.

⁵⁰ Latinul Poliziano a római jogrend szóhasználatával él, a *praerogativus* azokra a szenátorokra vonatkozó jelző, akiket minden kérdéses ügyben elsőként kérdeztek meg.

⁵¹ T. i. az előző, 2, 14. levelet.

⁵² Poliziano számára.

⁵³ Kegyes hazugság, amely feledtetni igyekszik azokat a hónapokat 1479–1480-ban, amikor Lorenzo a Firenzei Köztársaság ügyeit intézván Nápolyba hajózott, Poliziano pedig Emiliában, Romagnában és Venetóban utazgatott és keresett pártfogót magának. Egy ideig Francesco Gonzaga udvarában időzött Mantovában, ahol két nap alatt megírta számára a *Fabula di Orfeo* című pásztorjátékot, amely egy későbbi átdolgozást követően Monteverdi első operájának a szöveggönyve lett.

⁵⁴ Polizianót.

⁵⁵ Girolamo Donato kiemelkedő egyházi funkcióira utal.

3. Giovanni Pico della Mirandola, minden tudomány fénylő csillaga üdvözetét küldi neked, és kérjük, hogy Merulának és Puteolanónak is add át üdvözetünket.

Élj boldogul!

Firenze, 1489. december 1.